

ЕТИМОЛОГІЯ ДЕЯКИХ ТЕРМІНІВ СУДОВОЇ ПСИХІАТРІЇ

© Хоміцька З., 2006

Був проведений етимологічний аналіз деяких термінів судової психіатрії, який слугує для упорядкування, уніфікації та вдосконалення термінології, що розглядається, а також для оптимізації пошуку й вибору терміна, що правильно відображає етіологію, патогенез, клініку.

The etimological analysis of some terms of forensic psychiatry was carried out. It serves for regulating, unification and improvement of the examined terminology, and also for optimisation of search and choice of the term, which reflects rightly aetiology, pathogenesis, clinic.

Дослідження в галузі психіатричної термінології спрямовані на її упорядкування та уніфікацію, що є важливим і насущним завданням, розв'язання якого можливе тільки на базі всебічного її вивчення. Удосконалювання термінології має велике практичне й наукове значення, а саме: дозволяє оптимізувати пошук і вибір терміну, що правильно відображає етіологію, патогенез, клініку та полегшує лікування [1].

На 1-й всесоюзній нараді з термінології В. В. Віноградов образно назвав історію термінології «розповіддю про закономірності розвитку знань про природу та суспільство». Соціологічне вивчення історії мови, розробка таких проблем, як «Мова та суспільство», неможливе без широкого залучення термінологічного матеріалу. Важливе значення мають дослідження в галузі етимології спеціальної лексики [2].

Етимологічний аналіз слів, що представляють психіатричну термінологію, актуальний для дослідження ще й тому, що за висловом Щерби Л. В. «кожне, хоч трохи складне в семантичному відношенні, окреме слово повинне бути предметом наукової монографії» [3, с. 78].

У зв'язку з основними завданнями судової психіатрії:

– визначення психічного стану і підготовка висновку про осудність чи неосудність підозрюваних, обвинувачуваних, підсудних, по відношенню до яких у органів дізнання, слідства та суду виник сумнів в їх психічному здоров'ї, а також висновок про необхідність застосування медичних заходів по відношенню до осіб, які визнані неосудними у момент скоєння правопорушення або які захворіли психічною хворобою після скоєння злочину;

– визначення психічного стану свідків і потерпілих та висновок про здатність обстежуваного правильно сприймати, запам'ятовувати й відтворювати обставини, що мають значення для справи, коли в органів слідства та суду виникають сумніви в психічній повноцінності зазначених осіб;

– визначення психічного стану позивачів, відповідачів, а також осіб, по відношенню до яких вирішується питання про їх дієздатність [4, с. 6];

при розгляді термінів ми досліджуємо величезний шар психіатричної термінології. Це і реактивні стани, і легко виражені психічні розлади, і шизофренія, і органічні ураження головного мозку і т.і., а також короточасні психічні розлади у формі виняткових станів – патологічне сп'яніння, патологічні просоночні стани, патологічний афект, тощо та нарешті, різні форми аггравації (перебільшення хворобливих явищ) і симуляції.

У книгах Гіппократа «Внутрішні хвороби», «Хвороби молодих жінок», «Трактат про діету», «Про священну хворобу», «Афоризми» вперше вжито слова, які стали важливими елементами

психіатричної термінології: *меланхолія*, *манія*, *френія*, *параноя*, *епілепсія*. Спокійні стани трактувалися як *меланхолія*, неспокійні – як *манія* [5, с. 32, 34].

Часто сучасна семантика терміну не має нічого спільного з тим, що він означав при його виникненні. Наприклад, у давнину вважали, що розумові здібності зосереджені під діафрагмою. Грецьке слово *phren* (діафрагма) перейшло у терміноелемент *phrenia* та влаштувалося у термінах *schizophrenia*, *hebephrenia*, *oligophrenia*, *paraphrenia* і тощо, де має значення «розум», «душа».

Близько 4 000 років назад у Стародавньому Єгипті різні психічні розлади приписувалися міграціям від матки до голови (папірус Каона). Це пояснення патології було відновлено в IV столітті до н. е. Гіппократом у своїй праці «Про жіночі хвороби» [6, с. 105]. Корінь терміна, введеного Гіппократом, *hysteria* означає «матка». Давньогрецькі лікарі вважали істерію хворобою, що виникає в жінок внаслідок порушень функції матки. Вже Шарль Лепуа (1563-1613) стверджував, що істеричні симптоми майже всі спільні як для жінок, так і для чоловіків і що це абсурдно пов'язувати їх виникнення з маткою – «вони приходять усі з голови» [6, с. 105].

У міфах Стародавньої Греції слова «манія» та «параноя» вживалися як синоніми. Термін «манія» (грецьк. – сказ, божевілля, пристрасть, від дієслова *mainesthai* – сприймаю, мислю) містив у собі вказівку на сильний афект і рухове збудження. Термін «параноя» (грецьк. – божевілля; *para* – біля, повз + *noeo* – сприймаю, мислю) підкреслював неправильності судження й дефекти формальної логіки. Цельс, перший римський автор, що висвітлював питання психіатрії, дав точний переклад на латинську мову грецького терміну *paranoia* – *insania* (божевілля), вживаючи його для позначення всіх душевних розладів. Вітчизняні психіатри вживали термін *параноя* в значенні «божевілля».

В українську мову із західної літератури перейшло загальноживане позначення похмурого настрою – «меланхолія». Гіппократ використав цей термін, по перше, для називання станів, що з'являються із-за розвитку «чорної жовчі» (грецьк. *melas*, *melanos* – чорний, *chole* – жовч), по друге, для позначення темпераменту. Терміни «манія» та «меланхолія» часто вживалися Гіппократом для позначення тотожних розладів. Ці слова мали однакове значення і для римлян, на що вказував Цицерон, і згодом тривалий час не розмежовувалися.

Термін «епілепсія» (від грецьк. *epilambano* – охоплюю, нападаю) має ряд синонімів *grand mal*, хвороба св. Валентина, хвороба св. Іоанна, коміціальна хвороба, священна хвороба, *morbus comitialis*, *morbus sacer*. Українська назва «падуча хвороба» обумовлена одним із проявів хвороби – судомними нападами. Описи хворих епілепсією є вже у біблійних і давньогрецьких міфах. Навколо цього захворювання виникали різні містичні погляди та релігійні упередження. Тривалий час його пов'язували із впливом різних надприродних сил, що знайшло відображення у назвах хвороби: «священна», «демонічна» та ін. У середні віки вживали терміни «дурна хвороба», «падуча хвороба», «чорна хвороба» та інш. Термін «епілепсія» означає «схоплюю», що свідчить нібито про те, що якась сила оволодіває людиною [7, с. 299].

У науці про душевні хвороби із самого зародження існував дуалізм, який пройшов через усю її історію до наших днів: психіатрія, з одного боку, прислухалася до розмов і намагалася вгадати думки, а з іншого – вивчала тканини та рідини організму [8, с. 56]. Існування двох шкіл (психіків і соматиків) знайшло відображення вже в класичній термінології. Одні терміни позначали різні боки людської поведінки: «параноя» – відхилення думки від нормального шляху, «манія» – шаленство в словах і вчинках; інші – вказували на щось матеріальне, що лежить в основі розладу думок і почуттів, напр., «меланхолія» – *melan-* – чорний; *chole-* – жовч; терміноелемент *phren-* – діафрагма.

Етимологія складних психіатричних термінів, до складу яких входять латино-грецькі терміноелементи, легко простежується при знанні значень цих терміноелементів. Наприклад, термін «астенія» складається з грецьк. *a-* – заперечення та *sthenia* – сила і означає безсилля, слабкість. Цей термін запровадив у науку англійський психіатр Джон Броун (1735–1788). Уільям Келлен (1712–1790), засновник психіатрії в Англії, запровадив термін «невроз» (грецьк. *neuron* – нерв + *os* – вказує на тривале захворювання, часто незапального характеру).

Термін «шизофренія» був запропонований шведським лікарем Блейлер (1857–1939) у 1911 р. (грецьк. *schizo* – розколюю + *phren* – діафрагма; душа, розум). До появи терміна «шизофренія»

найбільш уживаним був термін *dementia praecox* (букв. раннє слабоумство). Під цим найменуванням у 1857 р. французький психіатр Морель (1809–1872) описав як самостійне захворювання просту форму шизофренії, а у 1898 р. німецький психіатр Крепелін (1856–1926), на основі прогностичного критерію, тим самим терміном позначив просту, кататонічну параноїдну і гебефренічну форми шизофренії. Ця назва не цілком витримана, тому що, з одного боку, шизофренія не обов'язково спричинює деградацію особистості, а з іншого – деградація не є слабоумством.

Американський лікар Берд (1793–1883) запровадив термін «неврастенія» (грецьк. *neuron* – нерв, *a-* – заперечення + *-sthenia* – сила). Кальбаум (1828–1899) і Геккер (1843–1899) особливу форму психозу назвали «гебефренія» (грецьк. *hebe-* – змужнілість, юнацький вік + *phren* – діафрагма, розум, душа).

Перший докладно описав явище патологічного страху, патофобії, саме у формі агорафобії (*agora* – базарна площа + *phobos* – страх), страху площі, Вестфаль у 1871 р. [9, с. 40], після створення цього терміна багато авторів стали використовувати термін *phobia*, щоб кваліфікувати усілякі клінічні прояви, пов'язані зі страхом. У психіатричній термінології XIX ст. кількість назв фобій залежно від предмета або явища, які викликають страх, зростало як сніжний ком: усякий хворобливий прояв остраху негайно ж позначався грецьким словом, або тим, що вважалося таким, до якого додавалося слово «фобія» – і термін був готовий. Термінів виникло не менш ніж сотня (якщо не більше): агорафобія, клаустрофобія, сідерофобія, аїкмофобія, ойкофобія, танатофобія, кокаїнофобія, потамофобія, тератофобія, базофобія, мізофобія, беленофобія, талассофобія, сідеродромофобія, трикайдекафобія, літостротофобія, клітрофобія, ерітрофобія, дізморфофобія, тощо. Перелік цих фобій міг би бути нескінченним.

Мейнерт пропонував з'єднати всі спеціальні терміни різного роду патологічних відчуттів страху під однією назвою *panphobia*; харківський проф. Ковалевський, а потім проф. Бехтерев та інш. прийняли термін «патофобія». Пропонувалися класифікації випадків патофобії. Регі пропонував п'ять груп фобій: 1) побоювання предметів неживих; 2) побоювання живих істот; 3) побоювання простору; 4) побоювання метеорологічних явищ; 5) побоювання хвороб. У доповіді на міжнародному з'їзді лікарів у Москві Пітр і Регі визначили три роди фобій: 1) побоювання об'єкта, 2) побоювання місця, хвороб и 3) побоювання живих істот, тобто залишаються при колишній класифікації. Пропонувалися й інші класифікації, причому класифікували за «відчуттями, сприйняттями, уявленнями, ідеями або почуттями, що служать базисом для фобій» [10, с. 58]. У 1903 р. Жане та Раймон класифікували фобії на «фобії об'єкта, ситуації та функції» [11, с. 180]. У нині діючій Міжнародній класифікації хвороб (МКХ–10) фобії входять до рубрики «Невротичні, пов'язані зі стресом і соматоформні розлади» (F4): Фобічні тривожні розлади (F40).

Запозичена у закордонних психіатрів термінологія почала використовуватися в основному у вітчизняній психіатрії к кінцю XVIII – XIX ст.ст. Раніше лікарі використовували термінологію, корені якої сягають у середні віки, і яка ґрунтувалася на народних марновірствах і забобонах. Вітчизняні психіатри з давніх часів асоціювали душевну хворобу з проявом божої волі та божого гніву, про що свідчать наступні терміни: «божа неміч», «сказ», «божі». Хворих, у яких спостерігалися напади «біснування», називали «божевільними», «божегнівними». Відображення прояву сили нечистих духів, демонів зафіксовано в наступних термінах: «ігрець» (диявол, крикливство) – істеричний напад; «біснування», «сказ» – стан, пов'язаний з входженням демона у людину; «гикавка» – хворобливий напад; людина, одержима бісом.

Вплив отруйних рослин, які викликали напади душевного розладу, слов'яни пояснювали дією нечистої сили і відповідно називали рослини «бісове молоко» (*Euphorbia*), «скажена вишня» (*Atropa Belladonnae*).

Душевних хворих називали «блаженними», «юродивими», вкладаючи в ці слова своє уявлення про те, що вони одержимі божественним духом.

Спокійні, недоумкуваті хворі входили до групи «дивних і убогих». Розподіл психічних хворих на «дивних» і «бісних» збігался з давньоримським розподілом (455 р. до н. е.) – *dementes et furiosi*.

У сучасній психіатричній термінології широко вживаються терміни, в основу яких покладено метафору. Наприклад: «симптом цвяха» (ознака істерії) – хворий порівнює біль, що виникає у нього в області тімені, з відчуттям цвяха, що вбивається у тім'я; «симптом видимих думок» (при ідеаторному автоматизмі) – мимовільне виникнення думки з появою її зорового образу. При хворобі Піка спостерігається «симптом грамофона». Порівняння з грамофоном викликано постійним повторенням хворим одних і тих самих коротких розповідей. Для шизофренії характерні: «симптом монологу» – невпинна мова хворого у відповідь на поставлене питання; «симптом дзеркала» – хворий довго розглядає себе у дзеркалі, нерідко гримасуючи при цьому; «симптом останнього слова» – мовчання хворого протягом розмови і несподіване проголошення слова при розставанні; «словесна окрошка» – мова хворого складається з набору слів, граматичний смисловий зв'язок між якими відсутній і т. і.

Ні в одній медичній термінології не вживаються так широко, як в психіатричній, терміни, у склад яких входять імена античних і літературних героїв, реально існуючих людей, хвороби яких проявлялися настільки яскраво, що їх імена дали назви цим недугам. Можна вважати першим подібним терміном – термін «лікантропія», привід для виникнення якого дав характер душевного розладу царя Аркадії Лікаона, що начебто перетворився на вовка. Так, згадавши героїню роману Гюстава Флобера «Мадам Боварі», її романтичні мрії сентиментального характеру, можна безпомилково визначити значення терміну «боваризм». У 1955 році Тодд описав синдром Аліси у країні чудес. Семантика цього терміну, що позначає явища деперсоналізації, які сполучаються з ілюзорним сприйняттям навколишньої дійсності, зрозуміла кожному, хто читав казки Л. Керолла. Хореатичні гіперкінези інфекційного походження позначаються терміном «танець св. Вітта», за назвою монастиря в Німеччині, де утримувалися хворі під час істеричної епідемії у 1-й половині ХІХ століття. Пристрасть французького письменника ХІХ століття Ретиф Бретона до опису ніжок, туфель героїнь у своїх творах послужила передумовою для виникнення терміну «ретифизм», що має синонім «фетишизм взуття». Алкоголізм, що розвивається через надмірне уживання пива, має назву «гамбринизм» – за іменем фламандського короля Гамбринуса, якому приписують винахід пива. Відсутність у богині-мисливиці Діани інтересу до протилежної статі, властиві їй чоловічі інтереси дали підставу появі терміну «комплекс Діани». Подібну етимологію мають і такі терміни, як «донжуанізм», «комплекс Квазимодо», «синдром Мюнхаузена», «синдром Отелло», «Ван-Гога симптом», «комплекс Каїна» і т. п.

Таким чином, етимологія термінів судової психіатрії вкрай різноманітна. В них відбилися народні марновірства і забобони, найбільш яскраві симптоми душевних хвороб реальних людей, характерні літературних героїв – від античності практично до наших днів.

1. Рыбаков А. Н., Иванов В. С. *Клиника терапевтической стоматологии*. – М. Медицина, 1980 – 317 с. 2. Петушков В. П. *Лингвистика и терминоведение // Терминология и норма*. – М., 1972. – С. 102–117. 3. Щерба Л. В. *Избранные работы по языкознанию и фонетике*. – Л., 1958. – т. 1. 4. *Судебная психиатрия / Под ред. Г. В. Морозова*. – М., 1986. 5. Ю. Каннабих. *История психиатрии*. – 1929. 6. J. Garrabé. *Dictionnaire taxinomique de psychiatrie*. Paris: Masson, 1989. 7. *Клиническая психиатрия / под ред. Н. Е. Бачерикова*. – К., 1989. 8. Ю. Каннабих. *История психиатрии*. – 1929. 9. *Archiv f. Psychiatrie*, В. III, Н. 1. 1871. – *Архив психиатрии 1899 г.* – т. 32. – №3. Андрей Попов. *Нейрастения и патофобия*. – С. 20–114. 10. Андрей Попов. *Нейрастения и патофобия*. – С. 20–114. 11. J. Garrabé. *Dictionnaire taxinomique de psychiatrie*. Paris: Masson, 1989.